

УДК 376.4:316.454.52

В. В. ТАРАСОВА

кандидат педагогічних наук, доцент

О. В. ІЛЬЧЕНКО

кандидат педагогічних наук, доцент

Комунальний заклад “Харківська гуманітарно-педагогічна академія”
Харківської обласної ради**ФОРМУВАННЯ КОМУНІКАТИВНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В ДІТЕЙ
ІЗ ЗАТРИМКОЮ ПСИХІЧНОГО РОЗВИТКУ**

У статті проаналізовано погляди науковців на проблему спілкування дітей із затримкою психічного розвитку. Висвітлено процес комунікації дошкільників із затримкою психічного розвитку та подано порівняльну характеристику процесу комунікативної діяльності дітей із затримкою психічного розвитку з процесом комунікації в однолітків, що мають нормальний розвиток.

Ключові слова: діти із затримкою розвитку, комунікація, засоби спілкування

Сфера комунікації – необхідна частина соціального простору, в якому існує особистість. У сучасних умовах, коли напруженість і стабільність характерні для всіх сфер життєдіяльності суб’єкта, конструктивно – комунікативна діяльність набуває особливої значущості. Саме у сфері комунікації людина здійснює і свої професійні, і особисті плани. Тут вона отримує підтвердження свого існування, підтримку й співчуття, допомогу в реалізації життєвих планів і потреб. Саме тому комунікативні вміння й навички – це чинники, які забезпечать успішну діяльність суб’єкта у сфері комунікації. Крім того, конструктивне спілкування є показником культури особистості загалом. Формувати комунікативні навички можна в умовах навчання, в іншому варіанті процес їх розвитку йде спонтанно й багато в чому залежить від ситуації.

Важливим фактором психічного розвитку дошкільника є його спілкування з дорослими та однолітками. У дослідженнях О. Я. Гойхман, Ю. М. Жукова, А. А. Леонтьєва, М. І. Лісіної, А. К. Маркової зазначено, що здатність до встановлення взаємин є специфічною формою активності суб’єкта. У спілкуванні люди розкривають свої особистісні якості. М. І. Лісіна, А. К. Маркова підкреслюють, що в процесі спілкування важливим є не лише прояв особистісних якостей суб’єкта, а і їх розвиток та формування в процесі спілкування. Це пояснюється тим, що під час комунікації людина засвоює загальнолюдський досвід, цінності, знання й способи діяльності. Таким чином, відзначають автори, людина формується як особистість і суб’єкт діяльності. У цьому сенсі спілкування стає найважливішим чинником розвитку особистості.

У психологічній науці встановлено, що комунікативна діяльність зароджується й найбільш інтенсивно розвивається в дитячому віці (Д. Б. Ельконін, А. В. Запорожець, М. І. Лісіна, Е. О. Смирнова та ін.). Із самого на-

родження дитина живе серед людей і вступає з ними в різні відносини. Її комунікативні зв'язки активно формуються в дошкільному віці.

За словником С. І. Ожегова, комунікація – це повідомлення, спілкування. Мова як засіб комунікації (прикм. комунікабельний). У словнику синонімів поняття “комунікація” і “спілкування” подано як близькі синоніми, що дає змогу вважати ці терміни еквівалентами [4].

Комунікація, на думку психологів, це вміння й навички спілкування з людьми, від яких залежить успішність людей різного віку, освіти, різного рівня культури та психологічного розвитку, а також з різним життєвим досвідом і відмінними комунікативними здібностями. Комунікативні навички – це характеристика особливостей орієнтації людини в комунікаційних процесах, що відображає ступінь адекватності розуміння ним інтенціональності (основних смислових домінант) комунікатора [1].

Затримка психічного розвитку є однією з найбільш поширених форм психічної патології дитячого віку. Діти із затримкою психічного розвитку становлять нині майже четверту частину дитячої популяції. Спеціальне вивчення психологами й педагогами дітей із затримкою психічного розвитку почалося порівняно недавно – близько 15 років тому. Причини виникнення затримки психічного розвитку розглянуто в працях М. С. Певзнер, Т. А. Власової, В. І. Лубовский, Л. І. Переслені, З. І. Калмикова та ін. Багато авторів (М. С. Певзнер, Є. С. Слеповіч, Р. Д. Тригер, У. В. Ульяновка та ін.) відзначають недостатність розвитку в емоційно-вольовій сфері в дітей із ЗПР, незрілість, яка виявляється в ситуативності поведінки.

Експериментальних досліджень комунікативної діяльності дітей із затримкою психічного розвитку небагато. Незважаючи на постійний інтерес науковців до проблем оптимізації корекційно-логопедичної роботи із цією категорією дітей, зараз немає цілісного уявлення про закономірності становлення в них навичок спілкування; недостатньо вивчені адекватні умови, що сприяють повноцінному формуванню основних операційних компонентів їх комунікативного акту.

Мета статті – висвітлення окремих аспектів особливості розвитку комунікативних навичок дітей п'ятого року життя із затримкою психічного розвитку.

У дітей із ЗПР надзвичайно повільно утворюються й закріплюються мовні форми, відсутня самостійність у мовній творчості; у них спостерігається стійке фонетичне недорозвинення, домінування в мові іменників, недостатнє вживання слів, що позначають дії, ознаки та відносини, знижена мовна активність, бідність мовного спілкування. Володіючи чималим запасом слів для побудови висловлювань з метою налагодження спілкування з оточенням, діти із ЗПР фактично позбавлені можливості словесної комунікації, тому засвоєні мовні засоби не розраховані на задоволення потреби в спілкуванні. Тим самим створюються додаткові труднощі для налагодження міжособистісних відносин.

Виражені відхилення в ході онтогенетичного розвитку, зумовлені самим характером порушень, значно перешкоджають своєчасному й пов-

ноцінному розвитку мовного спілкування, воно формується в дошкільнят із ЗПР вельми неповноцінно, його мотиви виходять в основному з органічних потреб дітей. Необхідність у спілкуванні з оточенням продиктована зазвичай фізіологічними потребами.

У віці 5–7 років діти із ЗПР з більшим бажанням грають, ніж виконують спільні завдання з дорослим, що свідчить про низьку потребу в спілкуванні з іншими людьми [2]. Слабкий розвиток потреб соціального характеру призводить до того, що до кінця дошкільного віку діти із ЗПР з великими труднощами оволодівають засобами мовного спілкування навіть у тих випадках, коли в них є достатній словниковий запас і задовільне розуміння зверненої мови.

Заслуговує на увагу й той факт, що діти 5–6-річного віку із ЗПР, потрапивши до групи спеціального навчального закладу, виявляють невміння користуватися своєю мовою; вони мовчки діють з предметами та іграшками, вкрай рідко звертаються до однолітків і дорослих. Тривале спостереження за вихованцями дитячого садка для дітей з порушенням інтелекту показало, що в ситуації неорганізованої ігрової діяльності вони користуються в основному двома формами спілкування. Для більшості дітей старшого дошкільного віку із ЗПР характерна позаситуативно-пізнавальна форма спілкування, інші діти вдаються до ще більш елементарної – ситуативно-ділової форми. В жодної дитини не спостерігалася позаситуативно-особистісна форма спілкування, яка є характерною для дітей того самого віку, які нормально розвиваються [3].

Нерідко діти із ЗПР намагаються уникнути мовного спілкування. У тих випадках, коли мовний контакт між дитиною й однолітком чи дорослим виникає, він виявляється дуже короткочасним і неповноцінним. Це зумовлено рядом причин. Серед них можна виділити такі [3]:

- швидка вичерпність спонукань до висловлювань, що призводить до припинення бесіди;
- відсутність у дитини відомостей, необхідних для відповіді, бідний словниковий запас, що перешкоджає формуванню висловлювання;
- нерозуміння співрозмовника – дошкільнята не намагаються вникнути в те, що їм говорять, тому їх мовні реакції виявляються неадекватно й не сприяють продовженню спілкування.

Провідне становище в спілкуванні з дорослими посідають мотиви, які спонукають до оволодіння предметними, практичними діями. Відсутність вираженого інтересу до явищ фізичного світу визначає одноманітність пізнавальних контактів, їх поверховий характер. Низький рівень пізнавальної активності дошкільників із затримкою психічного розвитку визначає якісну своєрідність пізнавальних мотивів:

- їх нестійкість;
- відсутність відносно широких і глибоких інтересів до явищ навколишнього світу;
- одноманітність і бідність пізнавальних контактів з дорослими.

Спілкування дошкільників із затримкою психічного розвитку, на відміну від їх однолітків з нормальним розвитком, характеризує низький рівень мовної активності. За власною ініціативою дошкільнята із затримкою розвитку рідко звертаються до дорослих, використовуючи мовні засоби. Одночасне звернення до дорослого декількох дітей ускладнює виникнення й розвиток змістовних контактів. Дитина, як правило, не використовує можливостей поставити запитання, яке в неї виникло, показати свою роботу.

Діти із затримкою психічного розвитку охоче співпрацюють з дорослими в грі. Однак у ситуації пізнавальної та особистісної розмови вони відчують себе дискомфортно, часто взагалі припиняють спілкування з дорослими. Звернення дитини до дорослого зазвичай пов'язано з бажанням привернути його увагу до себе, переконатися, що дорослий його помічає, бачить, чує. При цьому більше половини таких контактів діти встановлюють не вербальними, а жесто-мімічними або тактильними засобами. У таких дошкільнят відзначається низький рівень самоконтролю на всіх етапах діяльності. Вони відчують труднощі у вербалізації правил виконання завдання. Діти часто не досягають необхідного результату, однак при цьому дають неадекватно завищену оцінку своєї діяльності.

Спілкування з однолітками дошкільників із затримкою психічного розвитку відрізняється від спілкування дітей, що нормально розвиваються. Аналізуючи малюнки родини дошкільнят 6–7 років, В. Б. Нікішина підкреслює, що брати й сестри грають більш важливу роль в емоційному житті дитини із затримкою психічного розвитку, ніж у її однолітка, що нормально розвивається [5].

Інша картина комунікативної діяльності цих дошкільників із “чужими” однолітками вимальовується в тих поодиноких дослідженнях, у яких спілкування розглянуто як одну з характеристик діяльності дитини. За власною ініціативою діти із затримкою психічного розвитку не включаються в гру з однолітками. Деякі з них спостерігають за предметно-ігровими діями, малюванням, роботою з конструктором інших дітей. Організатором гри цих дошкільнят у всіх випадках є дорослий. Але й у цій ситуації повноцінної взаємодії старших дошкільників не виявляється.

Стаючи старшими, діти менше грають на самоті й усе більше тягнуться до однолітків. У цьому спілкуванні вони краще засвоюють соціальні норми поведінки. Збільшення кількості групових ігор – драматизацій побутових ситуацій у старших дошкільників, імовірно, пов'язано з їх більш розвинутою здатністю переключати увагу із себе на інших і усвідомленням причетності до справ однолітків.

Зіставлення особливостей спілкування 6–7-річних дошкільників із затримкою психічного розвитку з усім віковим діапазоном характеристик спілкування дошкільнят, що нормативно розвиваються, виявляє в основному істотні відмінності.

Старші дошкільнята із затримкою психічного розвитку не цікавляться діяльністю однолітка (іноді короткий погляд у його бік). Діти, що нор-

мативно розвиваються, вже в 4–5 років, як правило, уважно стежать за діями однолітків, коментують їх, дають поради.

На відміну від дошкільнят, що розвиваються нормально, 6–7-річні діти із ЗПР байдужі до оцінок однолітків на свою адресу, а також і до оцінки їх емоційного стану. У дітей із затримкою психічного розвитку немає явних переваг у спілкуванні з однолітками, немає стійких пар, груп спілкування. Для них одноліток, що перебуває поза сімейних стосунків, не має суб'єктивної значущості. “Чужий” одноліток – досить байдужий об'єкт, що не має особистісного значення.

Висновки. Таким чином, спілкування дітей із ЗПР з дорослими перебуває на більш низькому рівні розвитку, ніж в однолітків, що нормально розвиваються. У дітей із ЗПР, незважаючи на вкрай низькі середні показники, які також свідчать про знижені потреби в спілкуванні, зберігається поступальний характер розвитку діяльності спілкування від нижчих форм до вищих. Спілкування дітей із ЗПР один з одним теж відрізняється низькою особливостей від спілкування їх однолітків, що нормально розвиваються. Спілкування з однолітками в дітей із ЗПР має епізодичний характер. Більшість дітей воліє грати поодиноці. У тих випадках, коли діти грають удвох, їх дії часто мають неузгоджений характер. Сюжетно-рольову гру дошкільнят із ЗПР можна визначити швидше як гру “поруч”, ніж як спільну діяльність. Спілкування з приводу гри спостерігається в одиничних випадках.

Список використаної літератури

1. Бельчиков Ю. А. Лектору о слове / Ю. А. Бельчиков, Н. Н. Кохтев. – Москва : Знание, 1973.
2. Лисина М. И. Общение, личность и психика ребенка / М. И. Лисина ; под ред. А. Г. Рузской. – Москва : Институт практической психологии, 1997.
3. Лубовский В. И. Дети с задержкой психического развития / В. И. Лубовский, Л. И. Переслени. – Москва : Просвещение, 2003.
4. Маркова А. К. Психология усвоения языка как средства общения / А. К. Маркова. – Москва : Просвещение, 2004.
5. Никишина В. Б. Практическая психология в работе с детьми с ЗПР / В. Б. Никишина. – Москва : Сфера, 2003.

Стаття надійшла до редакції 12.09.2015.

Тарасова В. В., Ильченко О. В. Формирование коммуникативной деятельности у детей с задержкой психического развития

В статье проанализированы взгляды ученых на проблему коммуникативной деятельности детей с задержкой психического развития. Освещается процесс общения дошкольников с задержкой психического развития, и подается сравнительная характеристика коммуникативной деятельности детей с задержкой психического развития с процессом общения у сверстников, имеющих нормальное развитие.

Ключевые слова: *дети с задержкой развития, коммуникация, средства общения.*

Tarasova V., Ilchenko O. Formation of Communicative Activity in Children with Mental Retardation

The article analyzes the views of scientists on the problem of communicative activity of children with mental retardation. It illuminates the process of dialogue of preschool children

with mental retardation, and fed comparative characteristics of communicative activity of children with mental retardation with the process of communication among peers with normal development. The aim of the article is to highlight certain aspects of the features of the development of communication skills of children of the fifth year of life with mental retardation.

Children with mental retardation very slowly formed and fixed voice form, there is no independence of the language works; they observed the phonetic persistent underdevelopment, the dominance in speech nouns, insufficient use of words denoting actions, attributes and relationships, reduced speech activity, poverty of speech communication.

Having a large vocabulary to build sentences in order to establish communication with others, children with mental retardation in fact deprived of verbal communicatio. So the learned speech services are not designed to meet the needs of communication. Thereby creating additional difficulties for establishing interpersonal relationships. It is noted that the communication of children with mental retardation with adults is located on the lower level of development than their peers, which normally develop. In children with mental retardation, despite the very low average, which also suggests reducing the need for communication is maintained progressive nature of the activities of communication from lower to higher forms. Communication of children with mental retardation to each other, too, a number of different features to communicate their peers, develop normally.

Key words: *children with developmental delays, communication, means of communication*